

اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی^۱

حبیب الله بابایی*

محمدعلی فیاضی**

چکیده

در فرهنگ دینی، خدمت‌رسانی به مردم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اولیای الهی همواره در خدمت به خلق پیش قدم بوده و به پیروان خویش سفارش نموده‌اند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله میزان محبوبیت نزد خدا را وابسته به خدمت‌رسانی معرفی کرده و امام رضا علیه السلام نشانه کمال عقل انسان را خدمت‌رسانی به دیگران تبیین می‌کند. در جوامع سکولار، غایت خدمت به دیگران، اموری مانند سلامت بدنی و روحی و یا آبادانی و توسعه شهر و روستائی است که فرد در آن زندگی می‌کند اما خدمت‌رسانی در فرهنگ دینی زمینه رشد و تعالی، کمال انسانی و قرب به خداوند را برای فرد فراهم می‌آورد. در آموزه‌های دینی خدمت‌گزاری به دیگران، برترین مصداق عبادت و بندگی خدا معرفی شده و مورد تأکید قرار گرفته است. اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی از چنان گستره‌ای برخوردار است که علاوه بر فعالیت خدمت‌رسانی، تصمیم و نیت خدمت‌گزارانه را نیز مشمول پاداش الهی می‌داند. این جستار، قواعد و اصول اخلاق خدمت‌گزاری را در سه حوزه «اخلاق خدمت به نیازمندان»، «اخلاق جود و بخشش» و «اخلاق خدمت برای کارگزاران» در سیره و آموزه امام رضا علیه السلام مورد بررسی قرار داده است. امام رضا علیه السلام خدمت به نیازمندان را موجب ایمنی از سختی‌های قیامت معرفی می‌کند و خدمت‌رسانی به آنان را برای همگان توصیه می‌فرماید. سیره رفتاری آن حضرت در حوزه اخلاق جود و بخشش به گونه‌ای بوده است که دریافت‌کننده خدمت

۱. از حمایت سازمان علمی و فرهنگی آستان قدس رضوی در انجام این تحقیق، تشکر و قدردانی می‌کنیم.

* دانشیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (habz109@gmail.com)

** دانش‌پژوه دکتری کلام اسلامی در جامعه‌المصطفی العالمیه واحد خراسان و مدرس سطوح عالی در حوزه علمیه.

مقاله علمی پژوهشی (تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۸)

هیچگاه احساس شرمندگی نکنند. امام رضا علیه السلام حاکمان جامعه را به رسیدگی نسبت به اوضاع مسلمانان و توده مردم مورد تأکید قرار می‌دهد و کارگزاران را به برابری و برادری با مردم سفارش می‌کند. در اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی، وظایف کارگزاران نظام اسلامی تنها نسبت به مسلمانان خلاصه نمی‌شود بلکه مسئولیت دارند تا برای تمام انسان‌های تحت قلمرو حکومت خود با هر مرام و مسلکی که باشند خدمت‌رسانی کنند و کرامت انسانی آنها را ارج گذارند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق خدمت، نیازمندان، بخشش، کارگزاران.

مقدمه

از آن جا که زندگی اجتماعی بر پایه ارتباطات سنجیده و در سایه خیرخواهی و علاقه به هم‌نوع، پایه ریزی گردیده و بر اساس تعاون و خدمت به یکدیگر قوام می‌یابد، لازم است افراد جامعه تنها به فکر منفعت خویش نباشند بلکه به نفع دیگران نیز گام بردارند؛ درد آنها را درد خود دانسته و در درمانش بکوشند. چنین اندیشه مثبت موجب می‌شود تیرگی‌ها و مشکلات از آسمان زندگی انسان‌ها کنار رفته و درد جسمی و روحی درمندان به داروی اثربخش خدمت‌گزاران نیک اندیش، درمان شود و به مدد دست‌های توانای آنان، جامعه‌ای پیشرو، سالم و سربلند به وجود آید. از گذشته‌های دور، خدمت‌رسانی به نیازمندان و ارائه خدمت به آنان یک امر پسندیده و نیکو در بین انسان‌ها به شمار آمده و کسانی نیز در این امر پیشگام بوده‌اند. هم‌چنین جود و بخشش به عنوان یک رفتار پسندیده شمرده شده و در آموزه‌های اخلاقی مورد سفارش قرار گرفته است.

در فرهنگ دینی و آموزه‌های اسلام، موضوع خدمت‌رسانی به مردم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اولیای الهی همواره در خدمت به خلق پیش‌قدم بوده و به پیروان خویش سفارش نموده‌اند که در انجام این فریضه مهم که از عالی‌ترین درجات دین‌داری است همت گماشته و در نفع‌رسانی به مردم از هیچ کوششی دریغ نکنند. این عمل چنان با اهمیت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله میزان محبوبیت نزد خدا را وابسته به خدمت‌رسانی معرفی کرده و می‌فرماید: «بهترین مردم کسی است که برای دیگران سودمندتر باشد.» (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۳۹۶/۴)

بر اساس تعالیم اسلامی عبادت تنها به روزه گرفتن و نماز خواندن منحصر

نمی‌شود و چنانچه خدمت به دیگران در راستای رضای حق تعالی انجام شود، در حکم عبادت پروردگار است. در آموزه‌های دینی خدمت به مردم وظیفه هر فرد مسلمان و جزء برنامه‌های اصلی پیامبران و اساس اخلاق اسلامی معرفی شده است. اهمیت این مطلب به حدی است که پیامبر گرامی اسلام ﷺ کسانی را که با بی‌توجهی و غفلت از پذیرش وظیفه خدمت‌رسانی شانه خالی کنند و در هر صبحگاه به امور مسلمین همت نگمارند و در اندیشه کارهای آنان نباشند مسلمان نمی‌داند. (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۶۴/۲)

امروزه خدمت‌رسانی به نیازمندان چه در سطح عموم جامعه و چه در سطح کارگزارانی که وظیفه خدمت‌رسانی دارند، با چالش‌هایی رو به روست.

۱. چگونه می‌توان اخلاق خدمت را در بین اشخاص خدمت‌گزار و یا نهادهای خدمت‌رسان نهادینه کرد؟
۲. چرا در برخی موارد، خدمت‌رسانی به نیازمندان همراه با منت، تفاوت‌گذاری یا رتبه‌بندی انجام می‌شود؟
۳. از منظر آموزه‌های اسلامی، مراعات اخلاق خدمت برای اشخاص خدمت‌گزار اولویت دارد یا وظیفه نهادها و سازمان‌های خدمت‌رسان است؟
۴. با توجه به محوریت داشتن سخنان امام رضا (ع) در این جستار، شاخصه‌های اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی چیست؟ و آن حضرت چه راهکارهایی را برای ترویج اخلاق خدمت در جامعه مطرح کرده است؟
۵. نگاه نابرابر برخی مدیران و مسئولان جوامع اسلامی به مراجعه‌کنندگان، توزیع ناعادلانه خدمت بین آنان و کم‌توجهی در مصرف و استفاده از بیت‌المال، معلول چه

عواملی است و سیره و آموزه رضوی چه راه حلی برای این مشکل پیشنهاد می‌کند؟
امروزه خدمت‌رسانی به دیگران و رفتار سخاوتمندانه با مردم کمتر به عنوان یک فضیلت اخلاقی شمرده می‌شود. اگر سخن از جود و بخشش به میان بیاید با طرح مشکلات اقتصادی، آن را دور از عقل معاش معرفی کرده و نام و آوازه سخاوتمندان تاریخ را صرفاً یک افسانه و قصه می‌پندارند. سیره اخلاق عملی امام رضا (ع) در مورد جود و بخشش و انفاق سرمایه خود در راه خداوند، می‌تواند به عنوان الگوی اخلاق خدمت برای جامعه امروزی مطرح گردد و برای کاربردی کردن آن، برنامه ریزی شود.

مسئله‌ای که در این پژوهش دنبال پاسخ آن هستیم این است که امروزه در جوامع سکولار، خدمت برای خدمت، آبادانی دنیا، تنظیم مناسبات انسانی، ایجاد امنیت و آسایش دنیایی و بدون هر گونه هدف متعالی و رشد ایمانی معرفی می‌گردد. خدمت در دنیای عرفی شده صرفاً یک خدمت انسانی، خودخواسته و در راستای التیام روان انسان تلقی می‌شود. در حال که خدمت در گفتمان توحیدی و ایمانی برترین مصداق عبادت و بندگی و در جهت رشد کمال انسانی و رسیدن به قرب الهی معرفی شده است.

در تفکر سکولاریستی اخلاق را جایگزین دین تلقی می‌کنند و با ترویج اخلاق خدمت می‌خواهند الهیات خدمت را بی‌اهمیت جلوه بدهند. در این پژوهش که اخلاق خدمت بر محور سیره و آموزه رضوی تبیین می‌شود، می‌خواهد اخلاق دینی را تقویت کرده و از فرایند سکولار شدن اخلاق و دین زدایی از جامعه بشری جلوگیری کند. اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی به دنبال اثبات اخلاق دینی در

راستای تراکم ایمانی و باور اسلامی است و امر خدمت رسانی را عامل مهم برای رشد ایمان معرفی می‌کند.

مسأله دیگر این است که با توجه به سازمانی شدن نهادهای خدمت‌رسان، آیا اخلاق خدمت‌الگویی رفتاری را برای نهادها ترسیم می‌کند یا مخاطب آن عامل و فرد خدمت‌گزار است؟ به نظر می‌رسد از آنجایی که اخلاقی شدن یک سازمان و نهاد در گرو رفتار اخلاق مدارانه افراد آن سازمان است، در قدم نخست مخاطب سخنان امام رضا علیه السلام افراد و عاملان خدمت‌گزار باشد؛ زیرا اگر در جامعه‌ای خدمت‌فردی نهادینه شود، اخلاق سازمانی نیز تثبیت خواهد شد. این که امام رضا علیه السلام کمال عقل انسان را در گرو خیررساندن و دوری از شررساندن به دیگران معرفی کرده، استفاده می‌شود که آموزه‌های دینی در صدد ترویج اخلاق خدمت بین شخص‌خادمان و عاملان خدمت‌رسانی است تا از این طریق الگوی اخلاقی بین سازمان‌ها و نهادهای خدمت‌رسان استقرار یابد.

۱. مفهوم شناسی

خدمت‌رسانی یک معنای گسترده است که در متون دینی می‌توان در ضمن مفاهیمی از قبیل: تلاش در برآوردن نیازهای مؤمنان، خوشحال کردن دیگران، احسان و نیکی به مردم، اهتمام به امور مسلمانان و کمک به آنان، یاری رساندن به گرفتاران، گشودن گرفتاری از کارهای گرفتاران و مانند آن جست‌وجو کرد. خدمت و سودرسانی افراد نسبت به هم‌نوعان ممکن است در قالب سیر کردن، پوشاندن، رفع گرفتاری از یکدیگر و نیز همکاری زن و شوهر در محیط خانه و خدمات عام‌المنفعه از قبیل

مدرسه سازی، تاسیس دانشگاه، ساختن خوابگاه‌های دانشجویی، وقف کردن اموال برای محرومان و اقشار آسیب‌پذیر و یا وام دادن و ... بروز کند.

۱.۱. مفهوم اخلاق

اخلاق، جمع خُلق به معنای سرشت، خوی، طبیعت است که بر صورت درونی و باطنی و ناپیدای آدمی اطلاق می‌شود؛ در مقابل آن خُلق است که به صورت ظاهری انسان گفته می‌شود. (زبیدی، بی‌تا: ۲۵۷/۲۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۶: ۸۶/۱۰) مشهورترین تعریفی که حکیمان و فیلسوفان مسلمان برای اخلاق ارائه کرده‌اند عبارت است از: «صفات نفسانی راسخ و پایداری که موجب می‌شوند افعالی متناسب با آن صفات به سهولت و بدون نیاز به تامل و تروی از آدمی صادر شود». (ابن مسکویه، بی‌تا: ۵۱) بر اساس این تعریف، اخلاق تنها شامل صفات نفسانی پایداری است که در نفس رسوخ کرده باشد و شامل صفات ناپایداری که به صورت ملکه نفسانی در نیامده‌اند نمی‌گردد. این تعریف هم شامل فضایل اخلاقی می‌شود و هم شامل رذایل اخلاقی؛ از این رو اگر این هیات به گونه‌ای باشد که افعال زیبا و پسندیده از آن صادر گردد، آن را اخلاق نیک و فضیلت می‌نامند و چنانچه آن هیات به گونه‌ای باشد که موجب صادر شدن افعالی زشت و ناپسند گردد، اخلاق بد و رذیلت نامیده می‌شود.

۲.۱. مفهوم خدمت

«خدمت» به معنای کمک کردن و سودرساندن است که هر فردی بر اساس شرایط زمانی، مکانی و فکری و نیز توانایی‌ها، می‌تواند در حق دیگران انجام بدهد و آنان را از سختی و اندوه‌رهایی بخشیده و به جایگاه مطلوب برساند. (فیومی، ۱۴۱۴: ۱۶۵/۲؛ رضا، ۱۳۷۵: ۲۵) البته خدمت را می‌توان به دو گونه تقسیم کرد: خدمات اولی و خدمات عالی.

خدمات اولی کاری است که برای تأمین امنیت، بهداشت، راه، ارزاق و دیگر خدمات اجتماعی انجام می‌شود که معمولاً توسط دولت و نهادهای خیریه برای مردم ارائه می‌گردد. خدمات عالی کارهایی است که برای ارشاد و هدایت و تعالی معنوی انسان صورت می‌گیرد و موجب کمال و سعادت روحی و معنوی دیگران می‌گردد. اخلاق خدمت که مورد نظر نگارنده است، یک مفهوم وسیع و گسترده است که شامل تمام فعالیت‌های مفید و اثرگذار انسان در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و حتی معنوی را شامل می‌شود. اخلاق خدمت رسانی کاری است که عامل با اندیشه و انگیزه گره‌گشایی در زندگی مادی و یا تربیت و تقویت روحی و معنوی دیگران اقدام به یاری و احسان به دیگران می‌کند.

۳.۱. مفهوم آموزه و سیره رضوی

آموزه‌های رضوی عبارت است از سخنان امام رضا علیه السلام که در آن الگوی رفتاری خدمت رسانی را تبیین کرده باشد. سیره به معنی سبک و روش بوده و سیره رضوی یعنی شیوه‌ای که امام رضا علیه السلام برای رسیدن به اهداف متعالی خود پیموده و در تعامل با دیگران به کار بسته است. آن امام بزرگوار دارای عالی‌ترین و نیکوترین رفتارهای اخلاقی در حوزه خدمت‌رسانی بوده و ویژگی‌های اخلاقی آن حضرت، بهترین الگوی رفتاری برای مؤمنان و دنبال‌کنندگان مکتب رضوی علیه السلام است.

۲. گستره خدمت رسانی

از آنجایی که بر اساس باور دینی و آموزه‌های اسلامی، خدمت رسانی به دیگران در امور مادی و معنوی از جایگاه ارزشمندی برخوردار است، حتی نیت نیکو و تصمیم خدمت‌رسانی بدون اجر و پاداش نیست. امام رضا علیه السلام در حدیثی می‌فرماید: «روز

قیامت، مؤمن را در پیشگاه خدا ننگه می‌دارند تا از او حساب‌رسی کنند. پرونده عملش را بر او عرضه می‌کنند. با اولین نگاهی که به گناهانش می‌افکند، رنگش از چهره می‌پرد و به لرزه می‌افتد، آنگه حسناش را می‌بیند و شادمان می‌شود و چشمش روشن می‌گردد. وقتی به پاداش‌های الهی چشم می‌دوزد، خوشحال‌تر می‌شود. آنگاه خداوند به فرشتگان دستور می‌دهد: پرونده‌هایی را بیاورید که مربوط به کارهایی است که انجام نداده است. آن‌ها را می‌خوانند. می‌گویند: خدایا، به عزّت سوگند، خودت می‌دانی که هیچ‌یک از این کارهای خیر را انجام نداده‌ام. خداوند می‌فرماید: درست است و راست می‌گویی، ولی نیت انجام آن‌ها را داشتی، ما هم در پرونده اعمالتان نوشتیم. آنگاه بر همان نیت‌ها هم پاداششان می‌دهند.» (قمی، ۱۴۰۴: ۲۶/۲)

امام رضا علیه السلام با تبیین اخلاق خدمت‌اسلامی یکی از شاخصه‌های آن را وابستگی به اجر و پاداش الهی معرفی می‌کند. این سخن آن حضرت، با نفی اخلاق سکولاریستی و عقل‌محور، تصمیم و نیت خدمت‌رسانی را در رسیدن به اجر معنوی مؤثر دانسته و دامنه اخلاق خدمت را توسعه می‌بخشد. اخلاق سکولار با ویژگی‌هایی هم‌چون غیردینی بودن، دنیامداری، بی‌قیدی، شخصی بودن و نسبت‌گرایی شناخته می‌شود. در مقابل، اخلاق اسلامی به شاخصه‌های دین‌محوری، سعادت‌گرایی، تلاش برای تقویت فضایل بنیادی، ضرورت انگیزه الهی و اخلاص در عمل شهرت دارد.

طرفداران اخلاق سکولار بر این باورند که خداوند، پس از خلق این جهان، دخالتی در تدبیر افعال انسان‌ها ندارد و امور بندگان را به خود آنان واگذار کرده است. به اعتقاد آنان، عقل آدمی، صرف نظر از دین، توانایی کشف خوبی یا بدی افعال را دارد. بنابراین، اخلاق سکولار، گرایشی است که از جانشینی عقل انسان به جای خدا

حمایت می‌کند. این گرایش اخلاقی معتقد است که اصول و قواعد اخلاقی را باید تنها بر مبنای حیات این جهان و رفاه اجتماعی و بدون توجه به دین تعیین کرد و دین هیچ‌گونه مرجعیتی در امور اخلاقی ندارد.

توسعه دادن دامنه اخلاق خدمت از آثار دنیایی به اجر و پاداش معنوی در کلام امام رضا علیه السلام، بهترین دلیل بر تبیین اخلاق دینی و تقویت فضایل بنیادی است.

۳. توجه به کرامت انسانی مبنای اخلاق خدمت

در آموزه‌های اسلامی انسان از دو مرتبه کرامت برخوردار است. مرتبه اول، کرامت ذاتی است که مربوط به نوع انسان است و شامل همه انسان‌ها می‌گردد. (سوره اِسْرَاء: ۷۰) مرتبه دوم، کرامت اکتسابی است که بواسطه تقوا بدست می‌آید. (سوره حجرات: ۱۳)

در سیره زندگی امام رضا علیه السلام احترام به کرامت انسانی به عنوان خلیفه الهی و حامل «روح خداوند، مبنای اخلاق خدمت» شناخته می‌شود. امام رضا علیه السلام در سخنی جامع، ده خصلت را نشانه کمال عقل انسان معرفی کرده و ویژگی‌های نخست را در مسیر خدمت رسانی به دیگران تبیین می‌کند: «عقل شخص مسلمان تمام نیست، مگر این که ده خصلت را دارا باشد: از او امید خیر برود، از بدی او در امان باشند، خیر اندک دیگری را بسیار شمارد، خیر بسیار خود را اندک بدانند، هر چه حاجت از او خواهند دل‌تنگ نشود، در عمر خود از دانش طلبی خسته نگردد، فقر در راه خدا از توانگری (توأم با فساد) محبوب‌تر باشد، خواری در راه خدا از عزت با دشمن خدا محبوب‌تر باشد، گمنامی را از پرنامی خواهان‌تر باشد، سپس فرمود: دهمی چیست؟ به او گفته شد: چیست؟ فرمود: احدی را ننگرد جز این که بگوید او از من بهتر و پرهیزکارتر است». (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۳) این که امام رضا می‌فرماید دهمین ویژگی کمال

خرد آن است که هرکس را از خود برتر بداند، اوج کرامت انسانی را در اندیشه خدمت رسانی به دیگران بیان می‌کند.

امام رضا علیه السلام با تبیین شاخصه‌های اخلاق خدمت اسلامی، ملاک ارزشمندی خدمت و نشانه کمال عقل را ترجیح دادن فقر در راه خد بر توانگری توأم با فساد و اولویت دادن سختی در راه خدا را بر عزت با دشمن خدا معرفی می‌کند.

محدث کلینی در کتاب کافی جریان ارج‌گذاری امام علی بن موسی الرضا علیه السلام به کرامت انسانی را این گونه حکایت می‌کند: فردی از اهالی خراسان که به بخاطر نداشتن خرجی سفر در راه مانده بود، خدمت امام رسید و از او درخواست کرد که هزینه سفرش را بپردازد و بعد از رسیدن به مقصد و شهر خودش، آن مبلغ را از طرف امام رضا به عنوان صدقه به نیازمندان می‌پردازد؛ چون خود را مستحق دریافت صدقه نمی‌داند. راوی می‌گوید امام در ابتدا او را به نشستن و استراحت کردن فراخواند و همزمان در حقیق دعا کرد که خداوند تو را مشمول رحمت و عنایت خود قرار دهد. ظاهراً امام رضا در پی اعطای آرامش جسمی و روحی برای این فرد سائل خسته می‌باشد. آنگاه امام با مردمی که در حضور ایشان اجتماع کرده بودن، سخن گفت و پس از پراکنده شدن آنان فقط من (راوی) و سلیمان جعفری و خیشمه در مجلس باقی ماندیم. راوی حکایت می‌کند که امام برخاسته به حجره خویش رفت و پس از اندکی درنگ، دست خویش را از بالای در بیرون آورده، فرمود: کجاست آن مرد خراسانی؟ و پس از آمدن وی، به وی فرمود: این دویست دینار را بگیر و از آن برای خرجی و هزینه‌های سفرتان استفاده کن و زمانی که به شهر خود رسیدی لازم نیست این مال را از طرف من صدقه بدهی و اکنون از اینجا خارج شو که نه من تو را ببینم و نه تو مرا.

راوی می گوید سلیمان به ایشان عرضه داشت فدایتان شوم، شما که هدیه بزرگی دادید و مهربانی کردید، پس چرا چهره تان را از وی پوشانید؟ فرمود: از آن رو که مبادا ذلت درخواست کردن را در چهره او بینم، چه آنکه نیاز او را برطرف ساختم. مگر نشنیدی سخن رسول خدا را که «هرکس کار نیکی را پوشاند، معادل هفتاد حج است». (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۳/۴)

بنا بر حکایت محدث بحرانی، امام رضا علیه السلام هیچ گاه در صورت توان، دست رد به سینه نیازمندی نزد. بر اساس نقل ایشان از معمر بن خلاد، روش امام رضا این بود که هر گاه غذا میل می کردند، ظرف بزرگی نزد ایشان می آوردند آن را در نزدیکی سفره امام قرار می دادند. امام از بهترین غذایی که برایش آورده بودند، مقداری را برداشته و در آن ظرف می گذاشت و برای تهیدستان می فرستاد، سپس آیه شریفه «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» (سوره بلد: ۱۱) را تلاوت می کرد و می فرمودند: «خداوند آگاه است که هر انسانی قادر بر آزاد کردن برده ای نیست، از این رو به وسیله غذا دادن به دیگران، راهی به سوی بهشت برای آنان قرار داد. (بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳: ۱۹۸/۲۲)

امام علی بن موسی الرضا علیه السلام دو سال پایانی عمر شریف خود را به عنوان ولی عهد مأمون - البته بر اساس رعایت مصالح اسلام - روزگار گذراندند. این بخش از حیات آن امام بزرگوار بهترین الگوی توجه به کرامت انسانی در تعامل با دیگران به شمار می رود. یاسر خادم مخصوص امام نقل می کند که: «امام علیه السلام همواره پس از فراغت از کارهای خود، آنگاه که تنها می شدند، تمام خدمت گزاران و کارگران اطراف خود از بزرگ و کوچک را جمع می کردند، با ایشان سخن می گفتند و آنس می گرفتند. هر زمان در کنار سفره می نشست، بزرگ و کوچک را فرامی خواندند و در کنار خود

می نشانند. حتی متصدیان اصطبل و رگزن را» (ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳: ۱۵۹/۲)

در گزارش دیگری یاسر خادم حکایت می کند که: «امام به خدمتگزاران و کارگران اطراف خود فرمود: اگر من بالای سرتان بودم و شما در حال خوردن غذا، برنخیزید تا غذایتان پایان پذیرد. بسا می شد که امام علیه السلام برخی از ما را برای کاری فرامی خواند، و ما عرض می نمودیم: مشغول خوردن غذاست. می فرمود: او را واگذارید تا غذایش را بخورد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۹۸/۶) در موردی دیگر نقل شده است: «شخصی — که امام رضا علیه السلام را نمی شناخت — پس از ورود امام به حمام، از آن حضرت خواست تا وی را کیسه بکشد. حضرت نیز چنان کرد. پس از لحظاتی که امام را شناخت از ایشان عذرخواهی کرد، اما امام کریمانه به وی دلداری دادند و همچنان او را کیسه می کشید» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۹/۴۹)

۴. خدمت به نیازمندان

خدمت رسانی به نیازمندان از نشانه های مردان الهی و انسانهای کامل است و خدمت به آنان از بهترین راه های رسیدن به کمال و اهداف والای انسانی بوده و از منظر عقل و آموزه های دینی از اهمیت خاصی برخوردار است.

به گواهی تاریخ، کسانی که با پذیرش مسیولیت های اجتماعی و با اعتقاد به ضرورت خدمت رسانی در این میدان گام نهاده اند، شایسته ترین افراد برای تصدی ریاست و رهبری مردم بوده اند. مهم ترین شاخصه رهبران اجتماعی به ویژه پیامبران الهی در مردم دوستی و خدمت به آنان بوده است. رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در همین راستا فرموده است: «سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ» (ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳: ۳۷۸/۴) رهبر و آقای مردم، خدمتگزار حقیقی آنان است. امام علی علیه السلام در توضیح این سخن پیامبر صلی الله علیه و آله

فرموده است: «السَّيِّدُ مَنْ تَحَمَّلَ أَثْقَالَ إِخْوَانِهِ وَ أَحْسَنَ مُجَاوَرَةَ جِيرَانِهِ» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۶۰) سروری و آقایی مردم، شایسته کسی است که بار مشکلات برادران دینی خود را به دوش بکشد و با همسایگانش رفتار نیکو داشته باشد.

از منظر امام رضا علیه السلام خدمت به نیازمندان آثار و برکات ارزشمندی دارد. ایشان می‌فرماید: خداوند متعال در روی زمین بندگان دارد که در رفع حوائج نیازمندان تلاش می‌کنند و در عرصه خدمت‌رسانی از هیچ کوششی فروگذار نیستند آنان در روز قیامت از سختی‌ها و گرفتاری‌ها در امان خواهند بود. در ادامه حضرت اضافه کرد: هر کس دل مومنی را شاد گرداند خداوند دلش را در روز قیامت مسرور و خوشحال خواهد کرد. (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۳۶۶/۱۶)

امام رضا علیه السلام نه تنها در مورد دوستان و اهل ایمان، خدمت و احسان را توصیه می‌کرد بلکه آن حضرت بر این نکته تاکید می‌کرد که با خدمت و احسان، دشمنان خود را به دوست تبدیل کنید و این شیوه را از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در جذب افراد به سوی دین اسلام به ارث برده بود. امام رضا علیه السلام راز توفیق در مدیریت را رام کردن مخالفان از طریق خدمت و احسان به آنان می‌دانست.

بر اساس گزارش شیخ صدوق در کتاب «عیون اخبار الرضا علیه السلام» در مجلسی مأمون عباسی خطاب به امام علی بن موسی الرضا علیه السلام می‌گوید: ای ابوالحسن برای ما بهترین شعری را بگو درباره دشمن سرسختی که به دوستی مهربان تبدیل شده باشد. امام رضا این شعر را می‌خواند:

بسا صاحب فکر و خدعه‌ایی که به نرمش با وی برخورد کردم و بر او غالب آمدم.
(یعنی: با عطوفت و گذشت و مهربانی بر وی چیره شدم و با عفو و بردباری خود، او را با حیا و وقار ساختم.)

هر کس کردار نامطلوب و زشت دشمن خود را با احسان و برخورد نیکوی خود دفع و چاره نکند، به روش بزرگان عمل نکرده، و به مقامات عالیه و سروری نخواهد رسید.

من هیچ چیزی را برای پاره کردن پرده‌های کینه و دشمنی‌های کهنه، از برقرار کردن دوستی سریع، بهتر ندیدم. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۲: ۴۰۵/۲-۴۰۶)

این شیوه خدمت‌رسانی امام رضا علیه السلام برگرفته از آیات و حیانی قرآن است که خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هرگز نیکی و بدی یکسان نیست؛ بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه (خواهی دید) همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی است. اما جز کسانی که دارای صبر و استقامتند به این مقام نمی‌رسند، و جز کسانی که بهره‌عظیمی (از ایمان و تقوا) دارند به آن نایل نمی‌گردند.» (سوره فصلت: ۳۴ و ۳۵)

امام رضا علیه السلام پیوسته این اصل را به عنوان اخلاق خدمت به یارانش گوش‌زد می‌کرد که: نیکی و خدمت کردن را به اهل و نااهل انجام دهید زیرا اگر دریافت‌کننده خدمت اهل نیکی باشد این کار شما چه زیباست ولی اگر اهل نیکی نباشد شما که اهل آن هستید. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۶۸/۲ و ۶۹)

۵. اخلاق جود و بخشش

یک از اصول اخلاق خدمت که در زندگی تمام امامان معصوم علیهم السلام فراوان دیده شده است جود و سخاوت است. سخاوت آن است که انسان از امکانات مادی و معنوی که در اختیارش قرار دارد فقط خودش استفاده نکند بلکه با بخشش به دیگران قسمتی از مشکلات آنها را حل نماید و دیگران را از نعمتهایی که خداوند به او داده، چه

نعمت مادی و چه نعمت‌های معنوی مانند علم برخوردار کند. امام رضا علیه السلام در تعریف سخاوت می‌فرماید: «انسان سخاوت‌مند از غذای دیگران می‌خورد تا از غذای او بخورند، ولی انسان بخیل از غذای دیگران نمی‌خورد تا از غذای او نخورند.» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۶)

در بررسی اخلاق خدمت در سیره امام رضا علیه السلام ویژگی بذل و بخشش بسیار به چشم می‌خورد. ایشان بسیار صدقه پنهانی می‌دادند و اموال خویش را بین نیازمندان تقسیم می‌نمودند. امام در خراسان تمام اموال خود را در روز عرفه (میان مردم و نیازمندان) تقسیم کرد، در این هنگام فضل بن سهل گفت: این کار با خسران توأم است، حضرت فرمود: بلکه چنین کاری قرین با غنیمت و منفعت است، آنچه را که برای دست‌یابی به پاداش الهی و کرامت انسانی بخشیدی زیان و غرامت تلقی مکن. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰/۴۹)

حکایت شده است که هر وقت سفره غذا را برای امام پهن می‌کردند کاسه‌ای نزدیک ایشان قرار می‌دادند، ایشان از هر نوع غذا مقداری را بر می‌داشتند و در آن کاسه می‌ریختند و دستور می‌دادند آن را بین فقرا تقسیم کنند. بعداً می‌فرمودند: «فلا اقتحم العقبه؛ باز هم به عقبه تکلیف تن در نداد» و می‌فرمودند: خداوند می‌داند که همه مردم قدرت این را ندارند که بنده آزاد کنند برای آنها راه دیگری قرار داده، و آن غذا دادن به فقرا است. (برقی، ۱۳۷۱: ۳۹۲/۲)

همواره شیوه امام رضا علیه السلام در جود و بخشش به گونه‌ای بوده است که اگر فردی مورد جود امام رضا علیه السلام قرار می‌گرفت، ذره‌ای احساس شرمندگی نکند. شیوه رفتار امام رضا علیه السلام هم‌چنانکه اوج اخلاق خدمت‌رسانی می‌باشد، آموزش شکر نعمتی است

که خداوند به انسان عنایت فرموده است.

هم چنین نقل شده است شخصی به حضرت علی ابن موسی الرضا علیه السلام عرض کرد: به قدر جوانمردی خودتان به من عطا و بخشش کنید. ایشان فرمودند: این اندازه برای من مقدور نخواهد شد. او گفت: پس به اندازه مروت من عطا کن. حضرت فرمودند: این مقدار ممکن می شود پس از این جریان به غلام خودشان دستور دادند تا مبلغی اشرفی به او بدهند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰/۴۹)

۶. اخلاق خدمت برای کارگزاران

بدون شک کارگزاران، حاکمان سیاسی و مدیران اجرایی یک نظام، تأثیری شگرف در فرایند بهبودی و تغییر شرایط اخلاقی، اعتقادی، اقتصادی و بین المللی جامعه دارند. حاکمان و کارگزاران، مجریان خطوط کلی سیاست اجتماع و الگوی تعامل شایسته در جامعه می باشند و صلاح و فساد اخلاقی جامعه در گرو صلاح و فساد آنان است.

نقل کرده اند مرد سالخورده نابینایی در زمان حاکمیت امام علی علیه السلام به گدایی مشغول بود، حضرت علی علیه السلام پرسید این کیست گفتند ای امیرمؤمنان علیه السلام مردی نصرانی است؛ ایشان فرمود: از او چندان کار کشیده اید تا کهن سال و ناتوان شد، حال به او چیزی نمی دهید! مخارجش را از بیت المال مسلمین بدهید. (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۶۶/۱۵)

امام رضا علیه السلام رسیدگی به اوضاع مسلمانان را مورد تأکید قرار می دهد و از منظر اخلاق خدمت، کارگزاران را با زیردستان و مردم عادی برادر دینی معرفی می کند لذا شایسته است حاکمان جامعه با مردم با برابری و برادری رفتار کنند. در اصول اخلاقی ایشان، وظایف کارگزاران و دست اندرکاران نظام اسلامی در برخورد با برادران مسلمان خلاصه نمی گردد بلکه آنان باید برای تمام انسان های تحت قلمرو خود

صرف نظر از مرام و مسلکی که دارند احترام و کرامت قایل باشند و حقوق غیر مسلمانان را هم در نظر بگیرند. زکریا بن آدم می گوید: از حضرت امام رضا علیه السلام پرسیدم مردی از اهل ذمه (غیرمسلمان ساکن در سرزمین های اسلامی) که به فقر و گرسنگی مبتلا شده بود فرزندش را آورد و گفت: فرزندم مال تو او را خوراک بده و او برده تو باشد، امام فرمود: (انسان) آزاد، خریده و فروخته نمی شود این کار شایسته تو نمی باشد و از ذمیان نیز روا نخواهد بود. (طوسی، ۱۴۰۷: ۷۷/۷)

حضرت امام رضا علیه السلام از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل کرده اند: اوج خردمندی بعد از ایمان به خدا دوستی با مردم و نیکوکاری نسبت به هر انسان نیکوکار و بدکاری است. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۳۵/۲) آن فروغ فروزان خطاب به علی بن شعیب فرمود: کسی از همه مردم بهتر زندگی می کند که دیگران در زندگی او شریک باشند. (عطاردی قوچانی، ۱۴۱۳: ۳۱۵/۲)

امام رضا علیه السلام از پدران خود، از امام علی علیه السلام نقل کرده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: نیکی کن نسبت به افرادی که شایسته اند و آنان که این گونه نمی باشند (اگر به انسان) خوب و شایسته ای دست نیافتی، تو خود سزاوار نیکوکاری هستی. (عطاردی قوچانی، ۱۴۱۳: ۲۹۲/۱)

امام رضا علیه السلام هیچ گاه راضی نیست که حاکمان و کارگزاران جامعه اسلامی، غیرمسلمانان را به پذیرش اسلام وادار کنند. ایشان از اجداد خود از امام علی علیه السلام نقل کرده است که مسلمانان به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفتند: ای فرستاده الهی اگر کسانی را که در حوزه قدرت تو هستند در پذیرش اسلام مجبور کنی، نفرات ما زیاتر می گردد و در برابر دشمنان قوی می شویم، پیامبر فرمود: من هیچ گاه با انجام دادن کاری که

بدعت است و درباره‌اش دستوری نرسیده است به دیدار خدای بلند مرتبه نخواهم رفت، من از زورگویان نمی‌باشم. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۱/۱۳۵)

اصولاً از دیدگاه اخلاق رضوی، خدمتی که به همیاری و همکاری در امور اجتماعی و اقتصادی نیانجامد، مردود است. آن امام بزرگوار از جدش امام باقر علیه السلام خطاب به اسماعیل راوی حدیث نقل کرده است که فرمود: ای اسماعیل، آیا در میان آشنایان خود چنین دیده‌ای که هرگاه کسی جامه‌ای ندارد و دیگری آن را اضافه دارد، به او بدهد؟ گفتم نه، فرمود: آیا کسی سراغ داری که ازار اضافی داشته باشد و برای دیگری بفرستد؟ جواب دادم خیر. آنگاه امام (به نشانه ابراز تأسف عمیق) دست بر زانوی خویش زد و فرمود: این‌ها برادر یکدیگر نمی‌باشند. (عطاردی قوچانی، ۱۴۱۳: ۱/۲۹۷)

امام رضا علیه السلام همواره مراقب کارکنان و خدمت‌گزاران بود. ابراهیم بن عباس می‌گوید هیچ‌گاه ندیدم که امام ابوالحسن الرضا علیه السلام کلمه‌ای به زیان کسی بر زبان آورد و نه سخن کسی را پیش از پایان آن قطع کند و نه حاجت کسی را که به ادای آن توان داشت ردّ کند، هیچ موقع نزد کسی که در حضورش نشسته بود، پایش را دراز نکرد و بر متکا در برابر افراد تکیه نداد، به دوستان و کارگزارانش هرگز سخنی ناشایست نگفت و چنان بود که هرگاه به خلوت می‌رفت و سفره غذای خویش را می‌گسترانید همه کارکنانش را بر سر آن می‌نشاند و حتی دربانان و مهتران را بسیار احسان می‌کرد و صدقات فراوان می‌داد و این کار را غالباً در شب‌های تاریک انجام می‌داد. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۲/۱۸۴)

بر اساس حکایت یاران و خادمان امام رضا علیه السلام این گونه نبود که امام صرفاً از اطرافیان و کارگزاران وظایفی را بخواهد و آنان را ملزم کند که در این راستا از عمق

وجود بکوشند ولی از تکریم، تشویق، احترام و رفاه آنان غافل گردد. عمق توجه امام و ارائه اخلاق خدمت به اطرافیان و ملازمان در این روایت که از زبان خادم ایشان نقل شده است، آشکار می‌گردد. یاسر خادم امام می‌گوید: در روزی که امام رضا علیه السلام مسموم گردید و در اثر آن به شهادت رسید، پس از این که نماز ظهر را انجام داد، به من گفت: ای یاسر! مردم (اهل خانه، کارکنان و خادمان) چیزی خورده‌اند؟ عرض کردم ای آقای من! چه کسی می‌تواند غذا بخورد با این که شما در چنین وضعی به سر می‌برید. در این هنگام امام بر جای خویش راست نشست و فرمود: سفره را حاضر کنید و همگان را بر سر آن فراخواند و کسی را فروگذار نکرد و یکایک را مورد مهر و محبت خویش قرار داد. هنگامی که همه سیر شدند امام بر اثر تأثیر زهری که مأمون به حضرت داده بود بی‌هوش بر زمین قرار گرفت. (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸: ۲/۲۴۱)

این گونه اصول اخلاق خدمت در سیره امام رضا علیه السلام شکوفا گردیده و در قلمرو رفتار، معیارهای اخلاق خدمت را به بشریت آموزش داده و در میدان عمل، خود پیشتاز و تجسم‌بخش کامل آن اصول و تعالیم بود و به یقین جامعه پیرو مکتبش باید در ارتباطات اجتماعی و مناسبات انسانی، این گونه عمل کند.

عبدالله بن صلت می‌گوید، مردی از اهل بلخ گفت در سفر خراسان با امام بودم، روزی سفره‌ای انداختند و غلامان سیاه و غیر آنان را بر سر آن فراخواندند (و همه باهم با خود ایشان غذا خوردند) گفتم: ای کاش برای این‌ها سفره‌ای جداگانه ترتیب می‌دادید. امام فرمود: خاموش باش، خدای همه یکی است، مادر یکی و پدر یکی (پس تفاوت نیست) و پاداش هر کس به کردار او بستگی دارد. (کلینی، ۱۴۰۷: ۸/۲۳۰)

امام رضا علیه السلام در تعالیم و آموزه‌های والای خویش به کارگزاران و دیگر مسئولان

نظام اسلامی می‌آموزد که هر کسی باید در گام نخست اخلاق خدمت در اندیشه ساختن خود باشد و شایستگی‌های لازم را در وجود خویش آشکار سازد و با دیگران با تعهد و به خوبی تعامل کند و خدمتگزار همه مردم باشد.

معمر بن خلّاد می‌گوید: هنگامی که امام رضا علیه السلام غذا می‌خوردند، سینی می‌آوردند و نزدیک سفره می‌گذاشتند، آن حضرت به بهترین غذایی که برایش می‌آوردند می‌نگریست و از هر خوراکی مقداری را برداشته و در آن سینی می‌نهادند، سپس دستور می‌دادند آن سینی غذا را برای بینوایان ببرند. (برقی، ۱۳۷۱: ۳۹۲/۲) امام نمی‌تواند غذایی را میل کند که محرومان از آن نخورده‌اند. این شیوه در راستای همان محورهای اصول خدمت در تعالیم رضوی است که خدمت رسانی و یاری رساندن به افراد ناتوان را بهترین صدقه معرفی کرده است. (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۶)

در آموزه‌های رضوی، کاری که خدمت در دربارها را جبران می‌کند و عمل نامشروع کمک به ستمگران را محو می‌سازد، خدمت به مردم و یاری رساندن به نیازمندان و گره‌گشایی از کار آنان است. حسن بن حسین انباری می‌گوید: چهارده سال بود که به امام رضا علیه السلام نامه می‌نوشتم که به من اجازه دهند در دستگاه حکومتی مشغول شوم. تا این که در آخرین نامه‌ای که به ایشان نوشتم، به ایشان عرض کردم که می‌ترسم [اگر پیشنهادشان را قبول نکنم] گردنم را بزنند. سلطان (حاکم منطقه‌مان) به من می‌گوید تو شیعه هستی و به خاطر شیعه بودن کار کردن برای سلطان را رها کرده‌ای. امام رضا علیه السلام (در پاسخ) برایم نوشتند: «متوجه (منظورت در) نامه‌ات و ترسی که به خاطر جانت داری، شدم. اگر می‌دانی که هرگاه مسئولیتی را به عهده بگیری، بر اساس دستورات رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمل می‌کنی و دستیاران و کاتبان را از اهل ملت

(شیعیان) قرار می‌دهی و هرگاه مالی به تو رسید، آن قدر با فقرا می‌تقسیم می‌کنی که تو نیز (مانند) یکی از آنها شوی، (در این صورت) اجازه داری (پیشنهادش را بپذیری). در غیر این صورت، نه!». (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۱۱/۵)

۷. اصول اخلاق خدمت در سیره و آموزه رضوی

از سیره و آموزه رضوی که در مورد خدمت به نیازمندان، جود و بخشش و اخلاق خدمت برای کارگزاران نظام اسلامی مطرح شد، چند اصل وقاعده در اخلاق خدمت به دست می‌آید که در ادامه به توضیح آنان می‌پردازم.

۱.۷. کوشش بی‌دریغ در امر خدمت رسانی

زندگی بشر از دیرباز به صورت اجتماعی بوده و بدون زندگی اجتماعی، امکان دست یابی به نیازمندی‌های متنوع انسان میسر نیست. زندگی اجتماعی، علاوه بر وجود قانون دقیق و مجریان توانمند و ضامن اجرایی مطمئن که بتوانند حقوق افراد را به طور کامل تعیین و حفظ کنند، نیاز به برخورداری تک تک مردم از یک روحیه هم‌کاری متقابل و احساس ضرورت خدمت به یکدیگر دارد؛ چرا که بدون وجود چنین تعهدی، هم در روند اجرای قانون مشکلاتی بروز خواهد کرد و هم در استحکام پیوندهای اجتماعی خللی پدید خواهد آمد. بر این اساس، در تمام جوامع، اندیشمندان به دنبال راه کارهای هستند تا حس خدمت به یکدیگر و احساس مسئولیت بیش تر در انجام وظایف را تقویت کنند. بررسی‌ها گویای این حقیقت است که در طول تاریخ، موفق‌ترین جوامع، آن‌هایی بوده‌اند که حس هم‌کاری و خدمت به هم‌نوع و پای‌بندی به انجام وظیفه در آن‌ها بیش تر بوده است.

دین مقدس اسلام، به عنوان آخرین و در عین حال کامل‌ترین برنامه هدایت انسان

و نیز پیشوایان دینی به عنوان راهنمایان انسان به سعادت و کمال، در مجموعه آموزه‌های خود، هم بُعد فردی و هم بُعد اجتماعی بشر را لحاظ کرده‌اند. حتی می‌توان گفت به جهت این که زندگی اجتماعی آدمی، عرصه تعارض منافع و خواست‌هاست، بیش‌تر مورد توجه قرار گرفته و خیلی از برنامه‌های اسلامی ناظر به جنبه اجتماعی دین است. در این راستا، یکی از تکالیف مهم اسلامی ضرورت تلاش و کوشش به امور مسلمانان بلکه تمام جامعه بشریت است. از فرازهایی که به عنوان آموزه و سیره عملی امام رضا^{علیه السلام} یادآوری شد این نکته به خوبی استفاده می‌شود که هر فرد مسلمان وظیفه دارد تا در امر خدمت‌رسانی به دیگران از هیچ کوششی دریغ نکنند و همواره در راه حل مشکلات و گرفتاری‌های آن‌ها بکوشند.

۲.۷. محبت و همدلی به مثابه نتیجه خدمت‌رسانی

در زندگی اجتماعی، تعامل بر اساس محبت و دوستی به عنوان یک اصل اساسی شمرده می‌شود و مورد تأکید قرار گرفته است. جامعه‌ای که بنای آن بر محبت و دوستی افراد استوار نباشد از نظر جامعه‌شناختی متزلزل و از منظر سلامت روانی بیمار است. در سخنان امام رضا^{علیه السلام} خدمت‌رسانی به نیازمندان و دست‌گیری از آنان به عنوان یکی از مهم‌ترین عامل ایجاد محبت و همدلی معرفی شده است.

۳.۷. ضرورت خدمت‌رسانی به همگان

در دین اسلام و سخنان امام رضا^{علیه السلام} خدمت‌رسانی اختصاص به خوبان و هم‌کیشان ندارد بلکه باید به همگان با نگاه برابر خدمت‌رسانی کرد. معضل تفاوت‌گذاری در امر خدمت‌رسانی و رتبه‌بندی نیازمندان بر اساس معیارهای غیراخلاقی در مکتب اخلاقی رضوی نامطلوب بوده و باید اجتناب شود.

۴.۷. حفظ کرامت انسانی به عنوان اصل اساسی در جود و بخشش

از نگاه آموزه‌های اسلامی و سیره عملی پیشوایان دینی، یکی از بدیهی‌ترین حقوق انسان، حفظ کرامت اوست که همه انسان‌ها و تمام دین‌ها در مورد این حق اتفاق نظر دارند. در سیره و سخنان امام رضا علیه السلام حفظ کرامت انسانی به عنوان اصل اساسی در بخشش به حساب می‌آید. از همین رو است که آن بزرگوار بخشش را در خفا و پنهانی انجام می‌داد تا کرامت دریافت‌کننده خدمت، آسیب نبیند و خجالت نکشد. یا در مواردی بدون این که مواجهه‌ای با سائل انجام شود به وی خدمت‌رسانی می‌کرد تا در نگاه او شرمندگی را مشاهده نکند.

۵.۷. رفتار برابر کارگزاران حکومت اسلامی با مسلمانان و غیرمسلمانان

در سیره پیشوایان دینی مخصوصاً در آموزه‌های رضوی، اسلام، دین فطرت پاک انسانی و آیین مهرورزی است و برای هدایت و سعادت همه بشریت آمده است. کارگزاران حکومت اسلامی موظفند با تمام مردم اعم از مسلمان و غیرمسلمان با خوش رفتاری تعامل کنند و حقوق همگان را مراعات کنند و برای ایجاد زندگی مسالمت‌آمیز بین مسلمانان و غیرمسلمانان تلاش کنند.

توصیه امام رضا علیه السلام به روابط حسنه کارگزاران اسلامی با غیرمسلمانان، رعایت عدالت، انصاف، ادای حقوق و پرهیز از آزار و اذیت آنان به عنوان یک اصل مسلم در اخلاق خدمت است. البته باید توجه داشت که این اصل تا زمانی به عنوان یک دستور اخلاقی مورد تأکید است که از غیرمسلمانان عهد شکنی و یا خیانتی سر نزده باشد ولی اگر خیانتی انجام بدهند یا در صدد توطئه‌ای باشند، باید با قاطعیت برخورد شود و توطئه آنان خستی گردد.

۶.۷. خودسازی و اصلاح نفس قبل از اصلاح جامعه

در اخلاق خدمت، کارگزاران حکومت اسلامی پیش از هر چیز موظف به خودسازی؛ یعنی تقوا و پرهیزگاری و نیز تعهد و پاسخگویی در برابر امرها و نهی‌های الهی هستند. کارگزاران باید با مردم با دیده احترام بنگرند و بدانند که اهانت و تحقیر زبردستان و مراجعه کنندگان نارواست؛ زیرا اکرام و احترام به زبردستان، تکریم خداوند است. کارگزاران در تعامل با مردم و زبردستان، باید سعه صدر، حلم و بردباری، عطوفت و مهربانی، صبر و شکیبایی داشته باشند تا بتواند وظیفه شان را به خوبی انجام دهند. کارگزاران باید رفتارشان به گونه‌ای باشد که مردم از هر گروه و طبقه‌ای که به آنها مراجعه می‌کنند، بتوانند به راحتی مشکل خود را مطرح کنند و احساس نمایند در نظام و جامعه‌ای زندگی می‌کنند که به آنها توجه می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

در این نگاشته بعد از بررسی مفهومی اخلاق خدمت، توجه به کرامت انسانی به عنوان مبنای اخلاق خدمت مورد تحلیل قرار گرفت. امام رضا علیه السلام با عنایت به این مبنا ضمن ارج گذاری به کرامت و منزلت انسانی دریافت‌کننده خدمت، هیچ‌گاه سائلی را نا امید نکرده است. آن امام بزرگوار با تبیین اصول اخلاق خدمت اسلامی، اخلاق سکولار و عقل محور را رد می‌کند. در بخش اصلی این مقاله سیره و آموزه رضوی در سه محور اخلاق خدمت به نیازمندان، اخلاق جود و بخشش، اخلاق خدمت برای کارگزاران نظام اسلامی، مورد بررسی قرار گرفته است. بعد از حکایت فرازهایی از سیره و آموزه رضوی در سه محور یادشده، شش اصل به عنوان اصول اخلاق خدمت در سیره رضوی استخراج گردیده: کوشش بی‌دریغ در امر خدمت رسانی، خدمت‌رسانی موجب محبت و همدلی، ضرورت خدمت رسانی به همگان، حفظ کرامت انسانی به عنوان اصل اساسی در جود و بخشش، رفتار برابر کارگزاران حکومت اسلامی با مسلمانان و غیرمسلمانان، خودسازی و اصلاح نفس قبل از اصلاح جامعه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. قرآن مجید.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن بابویه قمی، محمد بن علی (۱۳۷۸ق)، عیون أخبار الرضا، تحقیق و تصحیح مهدی لاجوردی، نشر جهان، چاپ اول، تهران.
۴. _____ (۱۳۷۲ش)، عیون أخبار الرضا، ترجمه علی اکبر غفاری و حمیدرضا مستفید، نشر صدوق، چاپ اول، تهران.
۵. _____ (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، قم.
۶. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق/۱۳۶۳ش)، تحف العقول، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری، جامعه مدرسین، چاپ دوم، قم.
۷. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (۱۳۷۹ق)، مناقب آل ابی طالب علیه السلام، نشر علامه، چاپ اول، قم.
۸. ابن مسکویه، ابی علی (بی تا)، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، انتشارات بیدار، قم.
۹. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۶ق)، لسان العرب، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
۱۰. یحزانی اصفهانی، عبد الله بن نور الله (۱۴۱۳ق)، عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال (مستدرک سیده النساء إلى الإمام الجواد)، مؤسسة الإمام المهدي (عج)، چاپ اول، قم.
۱۱. برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ق)، المحاسن، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، قم.
۱۲. رضا، مهیار (۱۳۷۵ش)، فرهنگ ابجدی عربی - فارسی، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، تهران.
۱۳. زبیدی، محمد مرتضی (بی تا)، تاج العروس من جواهر القاموس، دار مکتبه الحیاه، بیروت.
۱۴. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، تحقیق و تصحیح مؤسسة آل البيت علیهم السلام، مؤسسة آل البيت، چاپ اول، قم.
۱۵. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۰۷ق)، تهذیب الأحکام، تحقیق و تصحیح حسن موسوی خراسان، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، تهران.

۱۶. عطاردی قوچانی، عزیزالله (۱۴۱۳ق)، مسند الإمام الرضا ابی الحسن علی ابن موسی علیه السلام، دارالصفوة، چاپ دوم، بیروت.
۱۷. فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق)، المصباح المنیر، مؤسسه دارالهجرة، قم.
۱۸. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴)، تفسیر القمی، تحقیق و تصحیح طیب موسوی جزائری، دار الكتاب، چاپ سوم، قم.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)، الکافی، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، تهران.
۲۰. لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، دار الحدیث، چاپ اول، قم.
۲۱. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، بیروت.

